

MARXISTICKÉ A BURŽOÁZNE CHÁPANIE SLOBODY A DEMOKRACIE

IMRICH FERENCZ, Ústav marxizmu-leninizmu, UPJŠ Košice

FERENCZ, I.: Marxist and Bourgeois Conception of Freedom and Democracy. *Filozofia*, 34, 1979, № 6, p. 305—319

Freedom is a manifestation of Man's intrinsic nature. By the arising of class society and state it acquires political character. Democracy is a form of governing, a form of political system as a whole. The relation of democracy and freedom in class society is various: it depends upon what class is in power. While bourgeois democracy hinders the real freedom, socialist democracy under the conditions of building-up socialism creates real preconditions for a many-sided democratization of the society and a gradual dying out of state. Thus it approaches a real, unlimited by classes freedom, a classless society. The main precondition of man's rule over nature, society and over himself in communism consists in a many-sided and free development of personality.

The Marxist conception of freedom and democracy and their realization in the conditions of building-up real socialism was a target of unscrupulous attacks by the right-wing revisionists and anti-communists in the years of crisis, 1968—69. But in fact they aimed at replacing the socialist state by a bourgeois-liberal or bourgeois-democratic state — although outwardly they claimed a „better“, „more perfect“ socialism, a „socialism with human face“. They interpreted freedom prevailing from the position of philosophical anthropology, existentialism, i. e. abstractly, in a metaphysical antagonism to inevitability. They considered socialist democracy, dictatorship of proletariat to be an obstacle and not inevitable precondition of the development of Man's freedom and of socialist society.

Sloboda a demokracia sú tradičné filozofické kategórie. Obsah a funkcia týchto kategórií však presahovali a presahujú hranice filozofie. Tieto termíny sú dnes veľmi frekventované najmä v ideologickej a politickej oblasti, ale aj v každodennom živote človeka, ľudstva.

Súčasný svet je triedne rozdelený, preto sa aj obsah týchto kategórií chápe diametrálne odlišne. Z toho vyplýva aj odlišné chápanie vzájomného vzťahu slobody a demokracie. Hlboké a všestranné rozpracovanie a permanentné objasňovanie podstaty a funkcie týchto kategórií vo svetle vedeckej ideológie robotníckej triedy je diktované potrebami triedneho boja, boja marxizmu-leninizmu s revizionistickými, nábožensko-idealistickými a inými jemu nepriateľskými smermi a koncepciami.

Ľudia slobodu a demokraciu nikdy nechápali ako záležitosť čisto subjektívnu či teoretickú; vždy sa ju usilovali individuálne alebo organizovane, živelne či uvedomele dosiahnuť, prakticky uskutočniť. Avšak v tomto dejinnom úsilí pracujúci človek v triedno-antagonistických spo-

ločnostiach narážal na prekážky vykorisťovateľských tried a aj výsledky jeho snaženia mali triedne ohraničený charakter. Až socialistická spoločnosť — tým, že za hlavný cieľ si kladie prechod od triednej k beztriednej spoločnosti — vo svojom vývoji postupne ruší všetky triedne zábrany slobodného rozvoja osobnosti a demokratizácie spoločenského života. Praktické potreby budovania vyspelej socialistickej spoločnosti sú ďalším dôležitým podnetom aktualizácie a všestranného skúmania otázok slobody a demokracie. Rozvíjanie socialistickej demokracie v správe XV. zjazdu KSČ sa uvádza ako úloha zásadného významu. (10, s. 55—56)

Sloboda a demokracia, ich vzájomný vzťah

Sloboda je vlastná iba človeku ako mysliacej a cieľavedome konajúcej bytosti a v tom zmysle je jeho rodovým znakom. Nesloboda — hovorí K. Marx — je smrteľné nebezpečenstvo pre človeka. (1, s. 79)

Sloboda človeka sa realizuje v dialektickej jednote s nevyhnutnosťou. Gnozeologickým predpokladom ľudskej slobody je poznanie nevyhnutnosti; predpokladom jej realizácie *v praxi* je konanie v súlade s poznanou nevyhnutnosťou. Prírodné, tento „súlad“ nechápeme ako pasívne prispôsobovanie sa človeka vonkajšej nevyhnutnosti. Slobodne konať, to znamená využívať poznané zákony v praktickej činnosti v prospech človeka a ľudstva.

Sloboda sa spredmetňuje, uskutočňuje v cieľavedomom ľudskom čine, v práci. Prejavom slobodnej aktivity človeka je postupné pretváranie a ovládnutie síl prírody a spoločnosti i seba samého. Sloboda vzniká spolu s „homo faber“ a jednotlivé stupne spoločenského progresu, spoločensko-ekonomických formácií sú tiež stupňami rozvoja ľudskej slobody.

Predmetná ľudská činnosť sa neuskutočňuje abstraktne, bez akýchkoľvek predpokladov. Závislosť ľudského konania od objektívnych podmienok a reálnych predpokladov vystupuje ako nevyhnutnosť, dialektický protiklad slobody. Realizácia slobody človeka závisí od objektívnych a subjektívnych, materiálnych i duchovných predpokladov.

Objektívnymi podmienkami a predpokladmi sú tie prírodné a spoločenské sily, faktory, ktoré determinujú predmetnú ľudskú činnosť a umožňujú jej realizáciu. Individuum predovšetkým vďaka výrobe, ktorá má spoločenský charakter, vystupuje ako spoločenská bytosť. Z prírodného materiálu zhotovuje pracovné prostriedky, výrobné nástroje, pomocou ktorých spätne a predmetne pôsobí na prírodu, spoločnosť i na seba samého. Stupeň zásahu človeka do objektívnych zákonitostí sveta, miera vlády človeka nad prírodnými a spoločenskými silami i nad sebou samým predovšetkým závisí od stupňa rozvoja výrobných síl a charakteru výrobných vzťahov.

Pri realizácii ľudskej slobody objektívne predpoklady vystupujú

v jednote so subjektívnymi predpokladmi. Slobodne konať znamená konať vedome, so znalosťou vecí. Rozširovanie a prehľbovanie ľudských poznatkov zvyšuje predpoklady správnej voľby v rámci možností a umožňuje lepšie rozlíšiť podstatu od javu. Tým sa zvyšuje efektívnosť slobodného konania i možnosť predvídať jeho dôsledky.

Súčasťou subjektívnych predpokladov slobodného konania je emocionálna zložka. Je spätá s kognitívnou zložkou; obe zložky sa vzájomne dopĺňajú a ovplyvňujú. City človeka v jednom prípade môžu stimulovať jeho morálne postoje a činy a v inom prípade sa stávajú brzdou či prekážkou slobodného konania. „... k slobode patrí nielen to, čím žijem — pripomína K. Marx — ale aj to, ak o žijem, nielen to, že konám slobodne, ale aj to, že to robím slobodne“. (1, s. 82)

Medzi objektívnymi (vonkajšími) a subjektívnymi (vnútornými) predpokladmi ľudskej slobody je dialektická súvislosť, jednota. Vonkajšie sa lomí cez vnútorné, subjektívne, ktoré voči vonkajšiemu zachováva svoju relatívnu samostatnosť. Odraz je výsledkom vzájomného pôsobenia vonkajšieho a vnútorného. Vonkajšie, odrazené vo vedomí človeka, môže v predmetno-praktickej aktivite človeka spätne pôsobiť na vonkajší svet. V dialektike objektovo-subjektového vzťahu z ontologického i gnozeologického hľadiska priorita prináleží objektívnemu.

Keďže sloboda človeka sa plne uskutočňuje a môže sa uskutočniť iba v predmetnom ľudskom konaní, subjektívna (vnútorná) zložka slobody vystupuje ako súhrn ľudských túžob a snažení, ktoré sa v praktickom čine človeka menia v objektívnu skutočnosť. Subjektívna zložka slobody bez vonkajšej, objektívnej zložky, bez predpokladov svojho predmetného uskutočnenia vystupuje ako abstraktná možnosť, „iluzórna“ sloboda.

Slobodu v triednej spoločnosti treba chápať vždy triedne. „Kým nie sú odstránené triedy — pripomína V. I. Lenin — musí sa pri každom uvažovaní o slobode a rovnosti postaviť otázka: Sloboda pre akú triedu? Rovnosť akej triedy s akou? A v akom zmysle?“ (5, s. 346—347) Nemožno predsa pokrytecky klásť rovnítko medzi „vykorisťujúcich a vykorisťovaných“, „hladných a sýtych“, ak sa uvažuje o pravdivej rovnosti, skutočnej slobode človeka. (4, s. 82—83)

Marxisticko-leninské chápanie slobody je v diametrálnom rozpore s jej idealistickým a náboženským chápaním. Odmieťa prejavy indeterminizmu, pokusy subjektivisticky redukovať slobodu na oblasť vnútorných prežitkov abstraktne chápaného individua, zavliecť človeka do ríše planých ilúzií, možností bez predpokladov, alebo mu vnucovať pesimizmus, „bytie v smrti“, podnecovať ho k „slobodnej“ deštrukcii všetkých hodnôt. Rozhodne vystupuje proti fatalizmu, chápaniu človeka ako pasívneho prívesku nadprirodzených síl, pokorného vykonávateľa „božej vôle“. Odmieťa metafyzické stavenie slobody proti nevyhnutnosti, ako aj absolútne (mechanistické) stotožnenie nevyhnutnosti a ne-slobody.

Ludská spoločnosť na určitom stupni vývoja sa rozčlenila na proti sebe stojace antagonistické triedy. Vznikol štát ako organizované násilie v rukách vládnucej triedy na predsadzovanie jej záujmov, predovšetkým na potláčanie vykorisťovaných mas. V tejto súvislosti treba analyzovať a chápať aj genézu a obsah pojmu demokracie; pretože demokracia je *forma vlády*, forma moci jednej triedy nad druhou. Je teda predovšetkým politickou kategóriou. Z etymologického hľadiska doslovne znamená „ľudovládu“. Správne chápanie podstaty demokracie, podobne ako slobody, vyžaduje historický a triedny prístup. Sám pojem „ľud“ sa v priebehu dejín menil a z pozície protikladných tried chápal rôzne. Keďže demokracia je forma triednej moci, forma štátu, jej charakter je podmienený tým, ktorá trieda je pri moci. Od toho závisí, aké ciele sa v štáte vytyčujú, aká je šírka účasti mas na riadení štátu, kto a nakoľko môže využívať a skutočne využíva demokratické formy vládnutia.

Ideológovia buržoázie pri vymedzovaní pojmu „demokracia“ obchádzajú, úmyselne zamlčujú práve to najpodstatnejšie — otázku, ktorá trieda je pri moci. Demokraciu líčia ako abstraktnú spoločnosť sociálneho mieru, ľudového spojenectva, úplnej slobody a pravého humanizmu (Wilson, Masaryk) — stotožňujú ju s „klasickou buržoáznou demokraciou“.

Rozšírenou metódou buržoázneho výkladu demokracie je redukcia tejto formy vlády na ten-ktorý spôsob alebo celú paletu spôsobov jej realizácie: na otázku volieb, počtu politických strán vo voľbách, techniky zastupiteľstva, obsadzovanie úradov a pod. Proste, obsah sa redukuje na formu, demokracia sa stotožňuje s *demokratizmom* a jeho prvkami.¹

Individuum svoju slobodu realizuje ako spoločenská bytosť. Vznikom tried sa spoločenská štruktúra života komplikuje. Vznikajú nové formy spoločenských vzťahov, a to politické a právne vzťahy. Politika je výrazom triedneho boja, vyjadrením cieľov a úloh, ktoré spoločenské triedy v boji za svoje záujmy sledujú, i metód a prostriedkov, ktorými tieto ciele a úlohy dosahujú. Štát ako hlavná politická inštitúcia v službách vládnucej triedy reguluje politické a právne vzťahy medzi triedami, národmi a štátmi. Sloboda v triednej spoločnosti nadobúda charakter politickej a právnej slobody.²

¹ Pojem „demokratizmus“, pokiaľ ide o obsah, presahuje rámec pojmu „demokracia“ ako formy vlády i hranicu metód a spôsobov realizácie tejto formy vlády. Demokratické prvky sa v rôznom význame vyskytujú aj mimo špeciálnej politickej oblasti (v ekonomike, školstve, kultúre a pod.) a ako návyky bežného života a konania ľudí nezaniknú ani po odumretí demokracie ako formy vlády. V zárodkovej forme existovali už v prvotnospoločnej spoločnosti a budú existovať aj v komunizme.

² Je potrebné predbežne obsahovo a terminologicky odlišiť chápanie slobody v podmienkach existencie štátu a demokracie ako formy vlády od slobody v beztriednej spoločnosti, keď štát a demokracia odumrú. V prvom prípade ide o politickú, teda triedne podmienenú, ohraničenú a v tom zmysle „neúplnú“ slobodu a v druhom prí-

Demokraciu ako štátnu moc, organizované násilie nemožno stotožniť so slobodou všetkých. Sloboda sa môže všestranne rozvinúť až tam, kde už niet štátu — v komunizme. V. I. Lenin v tejto súvislosti zdôrazňuje: „Len teraz môžeme úplne zhodnotiť celú správnosť Engelsových poznámok, keď sa nemilosrdne vysmieval nehoráznosti spojenia slov „sloboda“ a „štát“. Kým je štát, niet slobody. Keď bude sloboda, nebude štátu.“ [2, s. 423]³

Kvalitatívna odlišnosť buržoáznej a socialistickej demokracie

„Kapitalistická spoločnosť je založená na súkromnom vlastníctve výrobných prostriedkov, na ekonomickej, politickej a sociálnej nerovnosti. Buržoázne právo nielenže neoslobodzuje spoločnosť od vykorisťovania, ale túto možnosť, naopak, „posväcuje“. K. Marx v práci *K židovskej otázke* píše: „Ľudské právo na súkromné vlastníctvo je právo ľubovoľné, bez vzťahu k iným ľuďom, nezávisle od spoločnosti používať svoj majetok a disponovať ním: je to právo na vlastný prospech... V tomto poňatí každý človek nachádza v inom človeku nie uskutočnenie, ale skôr zábranu svojej slobody.“ [5, s. 388]

V podmienkach ekonomickej nerovnosti a vykorisťovania buržoázne heslá o rovnosti občana pred zákonom, o slobode a demokracii pre všetkých sú iba prázdny frázami; tieto ľudské hodnoty sú výsadou vykorisťovateľov. Miera účasti človeka na riadení štátu, spoločenské predpoklady pre využívanie buržoázno-demokratických slobôd závisia predovšetkým od výšky súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov, kapitálu.

Deklaruje sa sloboda tlače, nezávislosť novinára, spisovateľa, avšak vydavateľstvá, tlačiarne, celá oficiálna tlač je v rukách finančných magnátov a tí predsa nebudú podporovať názory, ktoré sú v rozpore s ich triednym postavením a záujmami. Buržoázna ústava vyhlasuje právo každého občana na vzdelanie, právo študovať na vysokej škole — ovšem — bez ohľadu na to, či sú reálne zabezpečené materiálne prostriedky dotyčného človeka pre absolvovanie tejto veľmi nákladnej formy štúdia.⁴

pade o „pravú (skutočnú, všestrannú), triedne neobmedzenú slobodu. Prirodzene, ani „pravú slobodu“ nechápeme v zmysle „absolútnej slobody“ ako negáciu dialektiky nevyhnutnosti a slobody. Funkciou termínu „pravá (skutočná, všestranná) sloboda“ je odlišiť túto formu slobody od „politickej slobody“, keďže ide o novú kvalitu slobody, ktorá sa zrodí „vstupom človeka, ľudstva do svojej „pravej histórie“, do beztriednej komunistickej spoločnosti.

³ F. Engels v citovanom výrobu má na mysli práve to, že sloboda a štát sú kategórie, ktoré vyjadrujú dve odlišné roviny, kvality, a preto ich nemožno zamieňať ani mechanicky stotožňovať. Je potrebné striktné rozlišovať politickú slobodu existujúcu v demokracii [v triednej spoločnosti] od slobody, ktorá sa plne uskutoční a môže uskutočniť v beztriednej spoločnosti. Pritom vzťah politickej slobody k slobode vôbec

Deklaruje sa slobodná voľba povolania, ktorá je však v podmienkach chronickej ekonomickej krízy a nezamestnanosti, najmä pracujúcej mládeže, nerovnosti rás a pohlavia, prenasledovania pokrokových ľudí, hlavne komunistov a antifašistov, naprosto iluzórna. A tak je to aj s ďalšími sociálnymi a politickými právami západného „slobodného“ sveta.

Demokracia, všeobecne charakterizovaná ako vláda väčšiny, v buržoáznej spoločnosti je iluzórnou väčšinou — v skutočnosti vládne v štáte hŕstka finančných magnátov.

Stupeň a šírka práv a slobôd v buržoáznom štáte — to sú veličiny veľmi nestále, relatívne. Na zápas pokrokových tried a skupín buržoázia reaguje podľa pomeru triednych síl a stupňa ohrozenia svojho panstva: buď rozširuje, alebo zužuje hranice politickej a právnej slobody. Každým vynúteným ústupkom sleduje jediný cieľ — uchovať či upevniť svoju moc v štáte. Preto takéto čiastkové ústupky vládnucej triedy nepribližujú kapitalistickú spoločnosť ako celok ku skutočnej slobode.

Výsledky „slobodných volieb“ v kapitalistických štátoch — pokiaľ netvorí súčasť boja za nastolenie diktatúry proletariátu — sú v istom zmysle iba ďalším potvrdením nerovnosti, sú legalizáciou buržoázneho práva na vykorisťovanie. Tým, prirodzene, nechceme tvrdiť, že robotníckej triede — z hľadiska predpokladov jej konečného víťazstva — je ľahostajné, aké výsledky v buržoáznych voľbách dosahuje. Ide však o to, aby sa tieto výsledky chápali a využívali, a to opäť prízvukujeme, ako prostriedok a nie ako konečný cieľ v politickom zápase s triednym nepriateľom robotníckej triedy. Okrem toho, proletariát jednej krajiny svoje záujmy a úspechy spája a musí spájať so záujmami a úspechmi pracujúcich všetkých krajín sveta a podriaďovať ich konečnému cieľu — víťazstvu socializmu na celom svete.

Ak revolučný proletariát vyhlasuje nekompromisný boj ilúziám o buržoáznej demokracii a mechanizmom jej vládnutia i proti revizionisticko-oportunistickým názorom o možnosti dosiahnuť všeobecnú rovnosť za vlády súkromného kapitálu, to neznamená, že kladie rovnítko medzi buržoázno-demokratickú a fašistickú formu vládnutia. Pre proletariát je dôležité, v akých politických podmienkach žije a pripravuje sa na svoje konečné oslobodenie. Preto vždy, keď sa najreakčnejšie sily veľkoburžoázie pokúšali nastoliť fašizmus, proletariát bojoval pod vedením svojej avantgardy v jednom šiku so všetkými demokratickými silami proti fašizmu a prinášal v tomto boji najväčšie obete.

V socialistickej demokracii na rozdiel od buržoáznej demokracie sa práva a povinnosti občana nielen (abstraktne) vyhlasujú, ale vytvá-

i slobody k demokracii sa chápe a rieši kvalitatívne odlišne v buržoáznej a sociálnej demokracii.

⁴ Len 17,5 % francúzskych vysokoškolákov poberá štipendium. Okolo 60 % si musí na štúdium privyrábať a za takejto situácie len polovica z nich postupuje do druhého

raju sa aj materiálne, politické, právne, organizačné a iné predpoklady pre ich realizáciu. Štát diktatúry proletariátu, nástroj moci robotníckej triedy ekonomicky spočíva na spoločenskom vlastníctve výrobných prostriedkov. Zrušením odcudzenej práce ruší rozdvojenie osobnosti vlastné buržoáznej demokracii, kde ľud neslobodný v ekonomike je formálne slobodný v politickom živote. Odstránením majetkových výsad a sociálno-ekonomických zábran v prístupe k vede a vzdelaniu, k osvojeniu kultúrnych hodnôt, postupnou likvidáciou národnostných, rasových, náboženských a iných priehrad, zavedením rovnosti medzi pohlaviami — socialistická spoločnosť vytvára objektívne i subjektívne predpoklady pre plné zapojenie pracujúcich do riešenia verejných záležitostí a riadenia štátu. Takto sa v socialistickej demokracii reálne uplatňuje vôľa a vláda ľudu vo všetkých základných sférach života: v politickej oblasti i mimo nej (v oblasti kultúry, na pracovisku, v okruhu bydliska atď.). Preto je proletárska revolúcia — ako zdôrazňuje V. I. Lenin — *milión raz demokratickejšia než buržoázna demokracia.* (3, s. 226)

Socialistická demokracia je demokraciou pracujúcich mas. Je to forma vlády, v ktorej je pri moci skutočná väčšina, pracujúci ľud. V systéme práv a povinností na prvé miesto sa kladie právo na prácu a odmenu podľa hodnoty vykonanej práce a povinnosť chrániť vlastníctvo ľudu, brániť socialistickú vlasť.

Aj po vybojovaní politickej moci robotníckou triedou zachováva si sloboda svoj triedny charakter. V socialistickej demokracii po nastolení diktatúry proletariátu stále platí: Slobodu v záujme čoho, pre aké ciele?

Sloboda v podmienkach budovania socializmu nesmie viesť k živelnosti, anarchii, nedisciplinovanosti. Prehlbovať socialistickú demokraciu, to v žiadnom prípade neznamená robiť bezzásadové ústupky či kompromisy, pardónovať chyby a nedostatky. „Zo skúseností vieme — pripomína sa v správe XV. zjazdu KSČ — ako nášmu hnutiu škodia prejavy nedisciplinovanosti a zmierlivosti s rozličnými protispoločenskými javmi..., ako oslabujú akcieschopnosť strany a vedú k oportunistu v praxi.“ (10, s. 57)

Rozvoj slobody a demokracie nie sú totožné procesy; nie sú to však ani procesy navzájom izolované. Prax reálneho socializmu potvrdila, že jedine socialistická demokracia vytvára predpoklady pre všestranné rozširovanie ľudskej slobody na masovom základe, otvára cestu k beztriednej komunistickej spoločnosti a pravej slobode človeka, ľudstva.

Rozvoj socializmu, socialistického štátu je zákonite spätý so sústav-

ročníka štúdia. (14, s. 19/G/3).

V NSR za šesť semestrov diaľkového štúdia na technike, odbor strojárstvo, študujúci musí zaplatiť 7.044 západonemeckých mariek. Podľa štatistických údajov zo septembra 1975 na vysokých školách v NSR študovalo len 8 % študentov z robotníckych a roľníckych rodín, hoci tieto rodiny tvoria 58 % celkového počtu obyvateľstva. (14, s. 19 G/7—8)

ným prehlbovaním socialistickej demokracie, s rozširovaním politických a právnych slobôd pracujúceho človeka. Socialistická revolúcia odstraňuje a musí odstrániť aj tisícročné návyky a prežitky triedneho panstva, preto je široká mobilizácia a aktivizácia nás veľmi naliehavá. Nový, socialistický človek sa rodí a môže sa zrodiť len v boji s prežitkami starej spoločnosti a v aktívnom budovateľskom zápase za reálny socializmus.

Neustále prehlbovanie socialistickej demokracie a rozširovanie slobodnej aktivity človeka v procese vývoja socializmu je nielen objektívne možné, ale aj nevyhnutné — vyplýva zo samej podstaty, humánneho základu socialistického zriadenia. Vývinom socializmu, prechodom z obdobia budovania základov socializmu do obdobia budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti — ktorú nová Ústava ZSSR charakterizuje ako „spoločnosť, pre ktorú je životným zákonom starostlivosť všetkých o blaho každého a starostlivosť každého o blaho všetkých“ (9, s. 6) — sa neustále rozširujú ekonomické, politické, sociálno-kultúrne a iné predpoklady upevňovania socialistickej demokracie.

Prvky socialistickej demokracie sa rozširujú a prehlbujú v politickej i mimopolitickej sfére: v práci spoločenských organizácií, na pracovisku a v každodennom styku ľudí. Široké vrstvy pracujúcich sa cestou demokratických organizácií a inštitúcií zúčastňujú na vytyčovaní cieľov výstavby socializmu i hľadania najoptimálnejších foriem a metód ich dosiahnutia. Masy pracujúcich sú priamymi realizátormi vytýčených úloh, kontrolujú správnosť a účinnosť ich plnenia v súlade so záujmami spoločnosti i jednotlivca.

Pri rozvíjaní a prehľbovaní socialistickej demokracie, politicko-právnych slobôd vedúca úloha patrí revolučnej marxisticko-leninskej strane. Hlavnou úlohou tejto avantgardy je dôsledne zabezpečovať vedúce postavenie robotníckej triedy v spoločnosti, bojovať za najvlastnejšie záujmy pracujúceho človeka, počúvať jeho hlas a rešpektovať jeho názory a pripomienky, upevňovať dôveru robotníckej triedy v politiku strany, zapájať ju do všetkých článkov zastupiteľského systému a politického riadenia spoločnosti a štátu. Je známe, ako starostlivo a pozorne skúmal a vysoko si vážil názory robotníkov a roľníkov V. I. Lenin, ako oceňoval „nesmiernu citlivosť“ pracujúceho človeka, „... ktorý si v pote tvári zarába na svoj chlebič a nemá nijaké privilégia, nijaké „cestičky k vrchnosti“, ako vysoko si vážil schopnosť prostého človeka vystihovať rozdiel medzi „... čestnými a oddanými komunistami“ a tými, ktorí sa „... prilepili k strane a zbyrokratizovali sa“. (6, s. 28—29)

Čím je socialistická demokracia vo vývoji bližšie k beztriednej spoločnosti, tým viac sa premieňa na *demokratické* spôsoby konania ľudí. „Čím úplnejšia je demokracia, tým bližšia je chvíľa, keď sa stáva nepotrebnou. Čím je demokratickejší „štát“, ... tým rýchlejšie začína odumierať *akýkoľvek* štát.“ (2, s. 428) S rozvojom a prehľbovaním socialistickej demokracie aj politická sloboda sa stále viac približuje ku skutoč-

nej, triedne nepodmienenenej slobode, ktorá sa rozvinula v komunizme.

V komunistickej spoločnosti bude človek vo svojich možnostiach slobodný. Práca už nebude iba prostriedkom na živobytie, ale „prvou životnou potrebou“ a slobodný čas sa stane „najväčším bohatstvom ľudstva“. Vznikne „riša pravej slobody“, sloboda sa rozvinie ako pravý bytostný prejav človeka, ako skutočná sloboda. Tým, prirodzene, vývoj ľudskej spoločnosti nekončí. Vstupom človeka do komunizmu sa ukončuje iba prehistória ľudstva a začína sa jeho *pravá história*. Všestranný rozvoj osobnosti bude mohutnou hnacou silou vývoja spoločnosti.

Kritika pravicovo-revizionistických názorov a predstáv o slobode a demokracii

Problém slobody a demokracie zaujímal a zaujíma popredné miesto v úvahách a teoretických koncepciách pravicového revizionizmu. Pochopiť podstatu týchto úvah a koncepcií, spôsob a výsledky ich realizácie — to vyžaduje predovšetkým posudzovať celý problém v kontexte hlavných cieľov a postupov medzinárodného revizionizmu v politickom živote vôbec a v robotníckom hnutí zvlášť.

Základným „strategickým“ cieľom pravicového revizionizmu je „opraviť“, „prispôbiť“, „doplniť“ učenie marxizmu-leninizmu tak, aby sa stalo návodom pre také (oportunistické) konanie a zmeny (politické, ekonomické, sociálno-spoločenské a i.), ktoré by viedli k vytvoreniu spoločnosti „triedneho mjeru“, „všeobecnej rovnosti a blahobytu“, „absolútnej slobody“. Pritom — a to sa žiada predovšetkým zdôrazniť — „existencia súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov v takejto (iluzórnej) spoločnosti, hoci v maskovanej podobe, by sa mala podľa týchto predstáv aj naďalej zachovať.

Koncepcia pravicových revizionistov a taktické varianty, ktoré používajú, sa modifikujú v závislosti od toho, v ktorej krajine, za akej konkrétnej situácie sa uskutočňujú.

V kapitalistických štátoch smerujú v podstate k zvädzaniu robotníckeho hnutia na cestu boja za dosiahnutie drobných sociálno-ekonomických reforiem v duchu hesla klasického revizionizmu „Hnutie je všetko, cieľ je ničím“.⁵ V socialistickej krajine — ak sa v jej politickom systéme v dôsledku vážnej krízovej situácie vytvoria možnosti pre rozvratnícku, antisocialistickú činnosť — sa usilujú o vytvorenie takých zmien, ktoré v prípade ich uskutočnenia privádzajú spoločnosť späť ku kapitalizmu, vedú k obnoveniu súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov, reštaurácii politického systému buržoázneho typu. Skúsenosti z krízových rokov 1968—1969 u nás to jednoznačne potvrdzujú.

Je prirodzené, že pravicoví revizionisti nemôžu propagovať kapita-

⁵ Pravicoví revizionisti západného sveta veľmi neradi konkretizujú svoje predstavy o politickom systéme, ktoré by chceli realizovať. To najmä preto, že niektoré sociálno-

lizmus v otvorenej forme v krajine, ktorá už raz prešla takýmto vývojom a masy pracujúcich na „vlastnej koži“ pocítili skutočnú „demokraciu“ a „slobodu“ tohto systému a ktorá nastúpila cestu socialistického rozvoja. Preto svoje konečné ciele zakrývajú heslami o „lepšom“ socializme, „novom modele“ socializmu a pod.

Strategické zámery a teoretické predstavy pravicových revizionistov u nás, vrátane názorov na slobodu a demokraciu, boli totožné so zámermi a predstavami medzinárodného revizionizmu a oportunizmu a tvorili súčasť teórie a praxe svetového antikomunizmu, imperialistickej reakcie. Zo spoločných cieľov vyplynula aj úzka spätosť po inštitucionálnej stránke, intenzívna a pohotová spolupráca domácich a zahraničných tlačových agentúr, ich spoločná reklama „mužom januára“ a predstaviteľom „pražského jara“.

Ťažisko útokov pravicových revizionistov pred i počas krízových rokov 1968—1969 smerovalo proti samým základom socialistickej demokracie. Svoju rozkladnú činnosť začali v ideologickej oblasti. Útočili na marxizmus-leninizmus, svetonázor robotníckej triedy a osobitne sa sústredili na revíziu jeho teoreticko-metodologického jadra — dialektického a historického materializmu. Z hľadiska zámerov revizionizmu a antikomunizmu takýto časový postup bol logický, pretože žiadna radikálna spoločenská zmena sa nemôže uskutočniť bez náležitej ideologickej prípravy.

Prvé útoky časove spadajú do obdobia konca päťdesiatych a začiatku šesťdesiatych rokov, keď aj naša strana začala boj proti kultu osobnosti a jeho dôsledkom, vrátane boja proti redukcionistickým a dogmatickým tendenciám v oblasti filozofie. Revizionisti aj u nás vystúpili s ošúchaným heslom „zastaralosti“, „nemodernosti“ marxisticko-leninskej filozofie. Krok za krokom podľa vzoru R. Garaudyho, E. Fischera, A. Schaffa a i. uvádzali rôzne výhrady proti jej štruktúre, začali ju „opravovať“, „doplňovať“, „obohacovať“.⁶ Volali po polyvariantnosti marxizmu, hľadali „rozpory“ medzi názormi „mladého“ a „starého“ Marxa, Marxa a Engelsa, medzi marxizmom a leninizmom, medzi dielom V. I. Lenina *Materializmus a empiriokriticizmus* a jeho *Filozofickými zošitmi*

demokratické strany budované na platforme pravicového revizionizmu sa v buržoáznych voľbách už neraz dostali k politickej moci, avšak nedokázali vyriešiť ani jeden zo základných rozporov a problémov kapitalizmu. Z týchto a podobných dôvodov svoj model „socializmu“ líčia veľmi abstraktne, považujú ho za „spoločnosť budúcnosti“; „etický spoločenský ideál“ a takto konečný cieľ v politickom hnutí rozmieňajú na drobné mravné úsilie a snaženie jednotlivca či spoločenskej skupiny, celku. Pritom však nešetria útokmi a ohováraniami na adresu socialistických krajín, ani praktickými „radami“, ako by sa mal reálny socializmus v týchto krajinách budovať.

⁶ Podrobnejší výklad filozofického revizionizmu a jeho nositeľov podávajú: Hrzal, L. — Netopilík, J.: *Boj proti revizionizmu v Československej filozofii*. Bratislava 1976; Hrzal, L.: *Kritika pravicového a levicového revizionizmu a oportunizmu*. Praha 1973; *Současný pravicový revizionismus. Kritická analýze*. Praha 1973 a ďalšie práce.

a pod. Jedni chceli marxizmus odideologizovať a tak ho „zvedečtiť“, „zracionalizovať“, iní ho, naopak, chceli „zhumanizovať“. Preto prví dopĺňali, alebo navrhovali doplniť marxistickú filozofiu neopozitivismom, štrukturalizmom a druhí existencializmom, neofreudizmom a ďalší ho chceli zmieriť s náboženstvom.

Marxizmus-leninizmus je revolučný, logicky usporiadaný teoretický systém. Je otvorený v tom zmysle, že sa neustále obsahovo obohacuje a rozvíja permanentnou analýzou a syntézou nových poznatkov vedy, skúseností z výstavby socializmu a praxe revolučného robotníckeho hnutia, zovšeobecňovaním výsledkov boja s nepriateľskými, buržoáznymi a revizionistickými názormi a koncepciami. Teoretické východiská marxizmu-leninizmu sú v absolútnom protiklade s idealistickým či náboženským svetonázorom. Preto do tohto vedeckého, logicky zdôvodneného a revolučnou praxou overeného systému nemožno začleňovať „nové objavy“ buržoáznej filozofie, jej rôznych škôl a smerov. A nemožno ani východiskové základy tohto systému ľubovoľne narušovať, štruktúrne „upravovať“ a okliešťovať, či už podľa predstáv „klasických“ revizionistov typu Bernsteina, Kautského alebo novodobých „tvorčích marxistov“ typu Garaudyho, Fischera a ich epigónov v Československu.

Pravicovo-revizionistické „korekcie“, „doplňky“ v oblasti filozofie sa stali teoretickým východiskom aj pre falošný výklad socialistickej demokracie. Keďže pojem demokracia je prevažne politickým, filozoficko-revizionistické predstavy sa dopĺňali a konkretizovali revizionistickými úvahami a koncepciami „politológie“ (V. Klokočka, M. Lakatos, Z. Mlynář, F. Šamlík), revizionistickým „opravovaním“ politickej ekonómie (O. Šik, E. Löbl), dejín robotníckeho hnutia (M. Reiman) a iných spoločenskovedných oblastí. Metafyzika a sofistika, netriedny, subjektivistický pohľad na závažné spoločenské javy — boli všeobecne používané metodologické postupy revizionistov aj v mimofilozofickej rovine.

Pravicoví revizionisti viedli útoky proti všetkým pilierom socialistickej demokracie. Okrem ideológie marxizmu-leninizmu nevyberavo útočili aj na politické (inštitucionálne) a ekonomické základy socialistickej spoločnosti.⁷

Ak v politickom boji robotníckej triedy, pri voľbe svetonázoru je prípustná polyvariantnosť marxizmu, ľubovoľná či neutralita, ako to hlásal renegát R. Garaudy, potom, podľa tejto logiky, je možné, ale aj nevyhnutné vytvárať aj rôzne, od seba odlišné a protikladné koncepcie socializmu. Preto pravicové sily za podpory medzinárodného antikomunizmu skoncipovali svoj vlastný, „československý model socializmu“, „socializmus s ľudskou tvárou“.

⁷ Podrobný a hlboký výklad o tom, ako pravica po januári 1968 cieľavedome zaútočila na všetky základné hodnoty a normy socializmu a systematicky rozkladala celý politický systém, podáva významný dokument našej strany *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. (11, s. 25—34)

Gnozeologicko-metodologickým základom tvorenia modelov „národného socializmu“ je metafyzické chápanie dialektiky všeobecného a zvláštneho (jednotlivého). Pravicoví revizionisti jednostranne zdôrazňujú to, čo je pre tú-ktorú socialistickú krajinu zvláštne, špecifické a zamlčujú, ignorujú to, čo je pre všetky socialistické krajiny totožné, čo ich spája v spoločnom boji s triednym nepriateľom. Proti zásadám socialistického a proletárskeho internacionalizmu stavajú nacionalizmus a šovinizmus, vyúsťujúci v antisovietizmus.

Pravicovým a antisocialistickým silám sa podarilo vyvolať nálady antisovietizmu aj u nás v krízových rokoch 1968—1969. V tejto nepriateľskej činnosti využívali neprekonané vplyvy buržoázneho nacionalizmu a masarykizmu, živene zvyškami maloburžoázie a príslušníkmi bývalej národno socialistickej strany a iných buržoázno-klerikálnych a reformistických strán predmníchovskej republiky a tzv. slovenského štátu.

Zvlášť vyhľadávaným a častým terčom útokov pravicových síl bolo marxisticko-leninské učenie o diktatúre proletariátu a téza o vedúcom postavení robotníckej triedy v socialistickej spoločnosti. Výsadné postavenie v spoločnosti pripisovali inteligencii. O diktatúre proletariátu vyhlasovali, že „už dávno splnila svoje časové, úzko limitované poslanie“, prestala byť nevyhnutným predpokladom a nástrojom budovania socializmu, socialistickej demokracie a stala sa prekážkou demokracie vôbec a slobody človeka.

Súbežne s napádaním vedúceho postavenia robotníckej triedy pravicoví revizionisti popierali aj vedúcu úlohu jej avantgardy — Komunistickej strany Československa. O mocenské pozície v socialistickom štáte, podľa mienky V. Klokočku, má bojovať podľa vzoru „pluralitných demokracií západného sveta“ viac politických strán. To je otvorená výzva k návratu ku kapitalistickým spoločenským pomerom. V spomínanej požiadavke je totiž implicitne zahrnutý predpoklad trvalej a nevyhnutnej existencie rôznych proti sebe stojacich antagonistických spoločenských tried aj za socializmu, pretože inak zavedenie plurarity politických strán s diametrálne odlišnými programovými cieľmi nemá žiadny zmysel.

Pravicový revizionizmus v súlade s buržoáznymi predstavami zamieňa pojem demokracie v zmysle politického systému s pojmom demokratizmus. Takýto a podobný presun názorov revizionistov na pozície buržoázie, stotožňovanie najvyššej formy demokracie s buržoáznou demokraciou je jav celkom nevyhnutný a zákonitý. V. I. Lenin neraz pripomínal, že v otázke demokracie tretej cesty dnes niet: každá demokracia je buď socialistická (proletárska) alebo buržoázna.

Aj v ekonomickej oblasti revizionizmus a oportunistizmus zameral svoje útoky proti samým základom socialistického zriadenia.⁸ Celospoloč-

⁸ Podrobnejšie o tom pozri: *O revizionistických a pravicově oportunistických koncepciích v ekonomické teorii*. In: Současný pravicový revizionizmus. Praha 1973. Idea

čenské vlastníctvo výrobných prostriedkov pravicoví revizionisti navrhovali nahraďiť skupinovým vlastníctvom a centrálne, celospoločenské plánovanie zameniť „voľnou hrou“ trhového mechanizmu. Záujmy podniku dostávali prednosť pred záujmami celospoločenskými. Funkcie a ciele podnikovej demokracie sa vymedzovali mimo rámca socialistickej demokracie, v rozpore s jej hlavnými princípmi. Nositeľmi úzko skupinových záujmov v ekonomickej oblasti sa mali stať „rady“ pracujúcich, podnikové samosprávy propagované pod falošným heslom rozširovania demokracie a práv robotníckej triedy.

Otázku slobody revizionisti interpretovali hlavne z pozície filozofického antropologizmu, existencializmu. Jednostranne vyzdvihovali vnútornú zložku slobody a popierali či nedoceňovali jej objektívnu, vonkajšiu zložku — predovšetkým materiálno-spoločenské predpoklady realizácie slobody.

Z takejto a podobnej pozície potom kritizovali a kritizujú marxizmus. Vo svojom scientistickom zameraní marxizmus vraj nenachádza miesto pre problémy človeka, ľudskej slobody, obetuje človeka záujmom revolúcie.

Taká výčitka na adresu marxizmu-leninizmu je holý nezmysel; v jej pozadí je reakčné buržoázno-revizionistické prekrúcanie vzťahu človeka a spoločnosti v socializme a úplné ignorovanie funkcie a významu socialistickej revolúcie v procese všestranného oslobodenia ľudových mäs.

Marxizmus-leninizmus považuje socialisticкую revolúciu, jej dôsledné uskutočnenie za nevyhnutný predpoklad materiálneho a duchovného oslobodenia človeka. Nie človek sa obetuje záujmom revolúcie, ale socialisticкая revolúcia je podriadená záujmom človeka, ľudstva. Prirodzene, socialisticкая revolúcia sa nezrodí a nemôže zvíťaziť a rozvíjať sa bez revolučnej uvedomelosti a obetavosti ľudí. Socialisticкая revolúcia prelmuje historicky ohraničený a triednymi protikladmi určený rámec buržoáznych slobôd a otvára priestor pre vznik a rozvoj socialistickej demokracie ako historicky najvyššej formy demokracie. Socialisticкая spoločnosť sa upevňuje a rozvíja rastom spoločenskej aktivity pracujúcich mäs. Rozvoj celej spoločnosti je katalyzátorom rozvoja jej každého člena. Zatiaľ čo napredovanie socialistickej spoločnosti je založené na takejto jednote spoločenských a individuálnych záujmov pracujúceho človeka, vykorisťovateľský charakter kapitalistickej spoločnosti vznik a existenciu takejto jednoty vylučuje.

Pravicoví revizionisti ostro napádali aj marxistické riešenie vzťahu slobody a demokracie. Pri posudzovaní tejto otázky z rozličných hľadísk (filozofických, politických, ekonomických, sociálno-kultúrnych a pod.) sa analyzovala teória odcudzenia. Marxova idea

samosprávy výrobcov bola propagovaná napr. v č. Politika z r. 1968 č. 4 (D. Slejška) a č. 11 (P. Šamalik).

„odcudzenej práce“ (nastolená a riešená v podmienkach triedno-antagonistických vykorisťovateľských vzťahov, v rámci ktorých práca takýto charakter dostala) bola revizionistami nesprávne generalizovaná. Odcudzenie chápali netriedne ako „večný atribút“ človeka, ľudstva, jeho „osudový údol“. Považovali ho za nutné zlo, ktoré je vraj späté s existenciou každej inštitúcie.⁹ Preto socialistický štát v ich predstavách nevystupoval ako nástroj zrušenia odcudzenej práce, triedno-vykorisťovateľského systému a budovania predpokladov pre beztriednu spoločnosť, ale ako inštitúcia pre zachovanie odcudzenia vôbec a hlavná prekážka na ceste dosahovania ľudskej slobody.

Socialistická demokracia nevyklučuje, naopak, priam vyžaduje slobodné, uvedomelé a tvorivé konanie. Tak v prípade slobody, ako aj v prípade demokracie sa však musí postaviť otázka: slobodu pre koho, pre aké ciele? Socialistický štát rozhodne vystupuje proti všetkému, čo prekáža realizácii základných záujmov robotníckej triedy a spoločenského pokroku. Slobodu každého občana konajúceho v záujme socializmu, svetovej socialistickej sústavy a upevnenia svetového mieru nielen vyhlasuje, ale aj materiálne a spoločensko-právne zabezpečuje.

Etapy vývoja socializmu, socialistickej demokracie sú stupňami v rozvoji slobody človeka, míľnikmi na ceste k beztriednej spoločnosti a všestrannej slobode ľudstva.

LITERATÚRA

1. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy 1, Praha 1956.
2. LENIN, V. I.: Spisy 25. Bratislava 1954.
3. LENIN, V. I.: Spisy 28. Bratislava 1954.
4. LENIN, V. I.: Spisy 30. Bratislava 1954.
5. LENIN, V. I.: Spisy 31. Bratislava 1954.
6. LENIN, V. I.: Spisy 33. Bratislava 1954.
7. Dokumentační přehled, vyd. ČTK, Praha 1977, č. 19, roč. 12.
8. Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ. I. vyd., Bratislava, február 1971.
9. Ústava (základní zákon) Svazu sovětských socialistických republik. Praha 1977.
10. Zborník vybraných dokumentov orgánov Komunistickej strany Československa. Bratislava 1977.

⁹ Takto chápe charakter a funkciu socialistického štátu A. Schaff vo svojej práci *Marxizmus a ľudské individuum*. Bratislava 1966, s. 142. Otázka odcudzenia sa u nás do centra pozornosti dostala už na Liblickej konferencii r. 1963, venovanej literárnym dielam F. Kafku. Nemarxistické, buržoázne humanisticko-antropologické prístupy k chápaniu teórie odcudzenia v príspevkoch J. P. Sartra, E. Fischera, B. Goldstücker, I. Svitáka mali negatívny vplyv na vývoj politických udalostí u nás. Brzdili úsilie a zameranie boja našej strany a spoločnosti za dôsledné odstránenie zvyškov kultu osobnosti v našom živote: znamenali začiatok tvorby východísk a teoretických platforiem pre vznik rôznych nátlakových skupín v oblasti kultúry i mimo nej pred krízovými rokmi 1968—1969 a počas nich.

Имрих Ференц

Свобода — это сущностное проявление человека. С возникновением классового общества и государства она приобретает политический характер. Демократия — это форма правления, форма политической системы как целого. Соотношение демократии и свободы в классовом обществе различно: оно зависит от того, какой класс находится у власти. В то время как буржуазная демократия создает препятствия на пути к подлинной свободе, социалистическая демократия в условиях строительства социализма создает реальные предпосылки для всесторонней демократизации общества и постепенного отрицания государства. В силу этого она приближается к подлинной, классово неограниченной свободе, к бесклассовому обществу. При коммунизме главной предпосылкой господства человека над природой, обществом и над самим собой будет всестороннее и свободное развитие личности.

Марксистское понимание свободы и демократии и их осуществление в условиях строительства реального социализма являлось у нас в кризисные годы 1968—1969 объектом грубых нападок со стороны правых ревизионистов и антикоммунистов. В действительности они стремились заменить социалистическое государство буржуазно-либеральным или буржуазно-демократическим государством, хотя для вида выступали с лозунгами за „лучший“, „более совершенный социализм“, за „социализм с человеческим лицом“. Они интерпретировали свободу преимущественно с позиций философской антропологии, экзистенциализма, следовательно, абстрактно, неклассово, метафизически противопоставляя ее необходимости. Социалистическую демократию, диктатуру пролетариата они считали препятствием, а не необходимой предпосылкой развития свободы человека и социалистического общества.

MARXISTISCHE UND BÜRGERLICHE AUFFASUNG VON FREIHEIT UND DEMOKRATIE

Ludovít Ferencz

Freiheit ist eine Lebensäußerung des Menschen. Durch das Aufkommen der Klassengesellschaft und des Staates gewinnt sie einen politischen Charakter. Demokratie ist eine Form der Herrschaft, eine Form des politischen Systems als eines Ganzen. Das Verhältnis zwischen Demokratie und Freiheit in der Klassengesellschaft ist unterschiedlich: es hängt davon ab, welche Klasse an der Macht ist. Während die bürgerliche Demokratie eine wirkliche Demokratie behindert, schafft die sozialistische Demokratie unter den Bedingungen des sozialistischen Aufbaus reale Voraussetzungen für eine allseitige Demokratisierung der Gesellschaft und das allmähliche Absterben des Staates. Somit nähert sie sich zu einer wahren, klassenmäßig unbegrenzten Freiheit, zur klassenlosen Gesellschaft. Die wichtigste Voraussetzung der Herrschaft des Menschen über die Natur einer Kommunisten, die Gesellschaft und sich selbst, wird eine allseitige und frei Entfaltung der Persönlichkeit sein.

Die marxistische Auffassung von Freiheit und Demokratie und ihre Verwirklichung unter den Bedingungen des Aufbaus eines realen Sozialismus wurde bei uns in den Krisenjahren 1968—1969 zur Zielscheibe der Angriffe von Seite rechtsgerichteter Revisionisten und Antikommunisten. Tatsächlich ging es ihnen darum, den sozialistischen Staat durch einen bürgerlich-liberalen oder bürgerlich-demokratischen Staat zu ersetzen.